

Trávníček, František

[Gebauer pokládá za pračskou jednotnou střídnice za ϵ
praejotované a, á]

In: Trávníček, František. *K střídnicím za praslovanské ϵ v českém jazyce*. V Brně: Filosofická fakulta, 1923, pp. 27-29

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/126406>

Access Date: 21. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

slovenské a lašské střídnice lze vyvozovati jak přímo z *ä*, tak z *'a*. A také střídnice v českých a západomoravských nářečích. Ale zdá se mi, že přece jen skoro úplná shoda se střídnicemi za pračeské *'a*, *'a* z praslovanského *'a*, *ja*, *ġja* svědčí pro výklad, že v těchto nářečích *ä* z *ę* dalo veskrze *'a*, které se pak vyvíjelo tak jako jiné *'a*, *'a*.

Gebauerův výklad, že *ę* dalo *'a*, je třeba však i tehdy, když z něho vykládáme přímo historické střídnice, doplniti tak, že *ę* dalo nejprve *ä*, *ä*, pak teprve *'a*, *'a*.

Vysvětlujeme-li české a západomoravské nebo i moravkoslovenské a lašské střídnice přímo z *'a*, nikoli přímo z *ä*, předpokládáme tím ve vývoji střídnic dvě odchýlné cesty na území českého jazyka. To tuším není na závadu, protože takovou dvojitost pozorujeme i jinde, na př. ve vývoji praslovanského *ďj* (*dz — z*) a v osudech palatalisace (*de*, *te*, *ne* — *d'e*, *t'e* *n'e*); sem hledí také dvojitost *ř — r*.

12. Gebauer pokládá za pračeskou jednotnou střídnice za *ę* praejotované *a*, *á*. Proč, to vykládá I, 125—126: staročeské *ščeňata*, *ščeňátka* má *ňa*, *ňá* za starší *ne*; před *ę* se *n* v češtině neměkčilo a také ne před historicky doloženou střídnicí *a*, *á*; je tedy třeba na přechodu od *ne* k historickému *ňa*, *ňá* předpokládati útvar, kde mohlo měkčení nastávat; a to je právě *'a*, *'á*, v němž měkčení je výsledek praejotace.

Dnes není nutné dokazovati, že se před *ę* souhlásky palatalisovaly. Palatalisující vliv si zachovalo jak *ä*, *ä*, tak *a*, *á* z něho vzešlé. Můžeme proto tam, kde chceme dějinné střídnice vykládati z *a*, *á*, předpokládati nepraejotované *a*, arciť s vlivem palatálním (*'a*). Je arciť nepochybné, že se na části území čes. jazyka z *'a* vyvinulo *'a*; ukazujet na ně *ja*, na př. v českomoravském *holoubjata*. Útvary *'a*, *'a* a *ja* (*ja*) jsou tedy tři různé stupně palatalisace. V prvním útvaru se palatalisace projevuje jen tím, že se výslovnost souhlásky spodobuje výslovnosti vokálu; na druhém stupni se vyvíjí mezi souhláskou a samohláskou přechodný vokál povahy *i*-ové nebo *e*-ové a na třetím se pak přechodný vokál vyvíjí až v *i*, *j*. Sr. u Brocha, Очеркъ физиологии слав. рѣчи 148 a násl.

Podobný byl, vlastně by mohl býti postup při *ä*, *ä* (= *'ę* — *'ä*, *'ä*, *jä*), ale v dějinné době druhý a třetí stupeň — mohli bychom je nazvati praejotací — není doložen.

Vývoj palatalisace byl na území jazyka českého různý, a to u všech střídnic z *ę* vzešlých. Tak je čes. *pata* a spis. slc. *päta* bez praejotace a ovšem i bez palatalisace, která skoro po celém území časem

zanikla, zanechavši stopy v t. zv. měkkosti souhlásek; čes. *trásti* a západoslovenské *tráscit* nemá praejotaci, ale má ji spis. slovens. *tríast*; čes. *pátý* nemá praejotaci, ale spis. slovens. *piaty* ano; atpod.

Diváme-li se takto na vznik *ia*, *íá*, nemusíme s Gebauerem I, 127 vykládati, že střídnice bez praejotace původně praejotaci měly, ale že ji časem ztratily. Tak na př. grafika nejstarších památek českých ukazuje, že se vyslovovalo *ščenátko*, nikoli praejotovaně *ščeníátko* nebo *ščenjátko*. Gebauer to vykládá ztrátou praejotace. Ale je tuším jisto, že se tu praejotace nevyvinula.

Šlo by ještě o podrobné zjištění, jak se palatalisace na území jazyka českého vyvíjela. Tento vývoj je však dosti zřetelný jednak z materiálu Gebauerova v I, 129 a násl., jednak z materiálu uvedeného v tomto článku. Proto k této otázce připojuji jen několik poznámek.

V českých nářečích se *a*, *á* vyskytuje zpravidla bez praejotace: *pata*, *holoubata*, *pátý* (*pátej*), *holoubátka*, *děťátka* atpod. Sloveso *pnouti* má v spisovném jazyce participia bez jotace (*pal*, *pat* atd.) nebo s jotací (píše se *pial* nebo *pjal*). Gebauer I, 130 vykládá praejotaci vlivem substantiva *-pěti* (*napětí*) a vlivem dialektickým. Že nejde o praejotaci fonetickou, vyplývá jednak z okolnosti, že nejstarší památky mají jen *pa-*, jednak z toho, že praejotace není nikde jinde (*pata*, *maso* atd.) než právě zde, kde je vliv tvaru *-pěti* nasnadě.

Z doudlebštiny uvádí Kotsmich l. c. 6 *zapjal*, *zapjatej*, *holoubjata*, *řibjata*, *hrabjata*. Je podobno pravdě, že i tato praejotace je analogická: v prvních dvou případech podle *-pěti*, sr. výše, v ostatních pak podle sing. *hřibě* (= *hřibje*) atd., protože praejotace zase není po retnicích nikde jinde.

Dušek (Hláskosloví II, 7) připomíná, že se v jihočeštině místy říká *řibáta*, *holoubíátka*, *poupáta*.

Také v českomoravském *zapjal*, *zapjatej*, *holoubjata*, *holoubjátko*, příklady u Hoška I, 78—78, II, 195 a 70 atpod. je praejotace asi analogická. Tomu nasvědčuje střídání *pa-* : *pja-* a *bata* : *-bjata*. Hošek I, 58 myslí, že *-bata* je vlivem jazyka spisovného nebo jiného nářečí. Ale ani pak by nebylo nutné se domnívati, že *-bjata* je původu fonetického; mohlo se ujmouti všeobecně *holoubjata* podle *holoubě* a časem novým vlivem se šířiti *-bata*.

Nefonetického původu je bezpochyby praejotace v západní Moravě, na př. v hanác. *na-*, *za-* *pjal*, *holóbjata*, poněvadž není nikde jinde.

Fonetického původu je praejotace jistě v moravské slovenštině; o tom svědčí okolnost, že je i tam, kde není viděti možnost analogie. Sr. na př. podlužs. *mjaký*, *pjast*, 3. plur. *trpjá*. A také v západní slovenštině (u Suchého): *zvjadnúť*, *pamjat*, *hřibja*, 3. pl. *topjá*. Vedle *ja*

je tu také *a*; u Suchého 12 jen v slově *maso*, v jiných nářečích veskrze.

Tu všude šlo o praejotaci skoro napořád jen po retnicích. V střední slovenštině je praejotace v dlouhých slabikách po všech souhláskách: *piaty, viazat, čiaska, žiadať*, 3. plur. *nosia, vozia* atd. Ve východní slovenštině je *a* zpravidla nepraejotováno; praejotaci má po retnicích, v koncovkách pak i po jiných souhláskách.

Nejasné je, co praví Kašík 22 o středobečevském nářečí: „Následuje-li po retnicích praejotovaná samohláska, jest slyšeti v nářečí středobečevském [rovněž] jen *v'*, *b'*, *p'* a nikoli *j*: . . . *v'adnút, hříb'a* . . .“⁴. Transkripcie *v'* znamená palatalisované *v*, takže píše-li Kašík *v'adnút*, nejde tu o praejotovanou samohlásku, alespoň není označena.

A nejasné je, co čteme u Loriše 17: „Souhlásky *b*, *p*, *v*, *f*, *m* jeví měkčení jen ve spojení s *-ja*, *-ju* a hláskami praejotovanými, ať jsou původu jakéhokoliv. To jsou zejména *ě* a *ia* vzniklé z nosovky *ę*. Příklady: . . . *hříb'a, p'ata* . . .“⁴. I tu se mluví o praejotovaných hláskách, ale v transkripci není praejotace označena. Snad oba dialektologové chtějí říci, že je tu *p'ia* atd., nikoli *pja*.

Za druhé bývá praejotace před *e*: *pět, devět* atd. Pokud vykládáme *ě* z *'a*, nikoli z *ä*, jde o praejotaci jako v staročes. *dušě*, která se po retnicích na části území čes. jazyka drží dodnes — s tím rozdílem, že se dnes vyslovuje zpravidla *pjet*, kdežto v staré češtině se vyslovovalo *p'et* —, jinde zanikla. V střední a východní slovenštině není *e* (středoslovens. místy *peť, meso*, východoslovens. *pametac*) z *ě*, protože zde *e* vzniklo přímo z *ä*, takže nelze mluvit o ztrátě praejotace, nýbrž o střídnicí nepraejotované od původu.

13. Šachmatov (Сборникъ Отдѣлення русск. яз. и словесн. sv. 66, č. 6, 67 a násl.) vykládá české střídnice za *ę* tak, že z něho povstalo nejprve *a*, které se jako každé *a* po měkké souhláске změnilo v *ä*. A teprve z tohoto *ä* vyvozuje Šachmatov dějinné střídnice. Viděli jsme, že již Jagić vykládal české dějinné střídnice za *ę* z *ä*. jenže toto *ä* vyvozoval přímo z *ę*, nikoli z *ä* povstalého vývojem *ę*: *ä*: *ä*: *a*: *ä*. Je to jakási obměna Gebauerova výkladu o přehlásce; podle Gebauera byl vývoj *a*, *á*: *ě*, *ie*, kdežto podle Jagiće a Šachmatova *a*, *á*: *ä*, *ä*: *ě*, *ie*. Tak si vykládá Šachmatov také dějinné střídnice za pračes. *'a*, *'á* jiného původu než z *ę*: na př. praslovans. *časъ, časi* dalo podle Šachmatova do češtiny *čas, časi*, pak *čas, česi*.

Šachmatovův výklad čes. střídnic za *ę* předpokládá na př. od praslovans. *pęta* k čes. dějinnému *pata* tento vývoj: *pęta* — *pata* — *pāta* — *pata*. Jak svědčí lat. *Venceslaus* (sr. Gebauer I, 44), měla čeština